

Теорія та історія держави і права, філософія права
ДОСУДОВІ СПОСОБИ ЗАХИСТУ ПОРУШЕНИХ ПРАВ У
СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

Олійник О.С.

**Юридичний інститут Прикарпатського університету ім. В.
Стефаника, доцент кафедри цивільного права, кандидат юридичних наук**

Захист прав є одним з аспектів функціонування правової системи. Примусовий характер правових норм забезпечується державою за допомогою спеціально створених державних органів, які повинні уособлювати собою певну систему [1, с. 55-59]. Що стосується Стародавнього Риму, то говорити про наявність взаємопов'язаної системи судових органів досить складно, оскільки у різні періоди розвитку Римської держави види, структура, компетенція судових органів істотно відрізнялися, при цьому проблематично вести мову навіть про наявність професійних судових органів. Адже впродовж всього розвитку римської історії носії судової влади паралельно були наділені цілим комплексом повноважень іншого характеру, оскільки вони здійснювали політичну, фінансову діяльність, адміністративне управління тощо. Велике значення у розвитку судочинства Стародавнього Риму мала діяльність преторів, які, по суті, сприяли перетворенню вузьконаціонального права Стародавнього Риму в універсальне римське приватне право.

У разі порушення суб'єктивного права особи, яке визнається і охороняється державою, воно може бути захищене через суд із застосуванням до правопорушника примусових заходів впливу. Сукупність юридичних дій, які утворюють певний порядок, процедуру захисту прав у суді, називають процесом. У давньоримській практиці склалися два типи процесу, які були спрямовані на захист різних інтересів. У кримінальному процесі захищалися інтереси всього суспільства і призначалися покарання за дії, що їх порушують. Він розпочинався за ініціативою державних органів або окремих громадян, які в такому випадку представляли суспільство в цілому. Інший тип процесу –

цивільний – мав на меті захист приватних інтересів окремих осіб. Він ініціювався заінтересованими особами, які прагнули захистити своє законне право. Багато в чому саме завдяки судовій правотворчості римське право стало являти собою настільки бездоганно розроблену та надзвичайно ефективну систему правових норм. Однак цей процес був доволі складний та відзначався значною тривалістю у часі [2, с. 56].

Римський народ, як і багато інших народів, до утворення державного суду пережив епоху приватної саморозправи з порушниками права. Кожен, хто вважав, що його право неправомірно порушено, розправлявся з кривдником власними силами або силами своєї сім'ї. В додержавний період Риму в таких випадках застосовувалися звичаї, за якими найтяжчим покаранням вважалося вигнання з роду. Ще на ранній стадії правової регламентації приватної саморозправи Законами XII таблиць (пункт. 8) було дозволено завдавати кривднику таке саме зло, яке він завдав потерпілому. Зокрема, «якщо хтось вчинить членоушкодження і не помириться з потерпілим, то нехай і йому самому буде спричинене те ж саме. Якщо злодій крав уночі і був убитий на місці, то нехай його вбивство буде вважатися правомірним. Але якщо потерпілий надав перевагу вбивству особи, хоча міг тільки затримати її, то його дії можна вважати неправомірними і він буде відповідати за законом Корнелія («*crimen vis*»)» [1, с. 55-59; 3, с. 6-9].

Проміжною ланкою при переході від права вбити злочинця до права прийняти від нього штраф є ідея еквівалентної відплати за спричинену шкоду. Наприклад, в таблиці 8 Законів XII таблиць (п. 3) зазначалося, якщо хтось рукою або ломакою зламає кістку вільній людині, то нехай заплатить штраф у розмірі 300 асів, якщо рабові – 150 асів. Якщо образить – нехай штраф буде 25 асів (8, п. 4). За навмисне рубання дерев винний платив по 25 асів за кожне дерево.

Отже, перехід від приватної саморозправи до державного суду відбувався поступово, а його проміжними етапами були: а) система регламентації приватної розправи шляхом встановлення певного порядку застосування

насильства до кривдника; б) система викупів; в) передача справи захисту права органам держави [4, с. 80-81].

В 389 році до н.е. був виданий декрет Юлія, який забороняв самоуправство. Розвинуте право вже передбачало, що насильницькі дії можуть вчинятися заінтересованими особами в своїх інтересах лише у надзвичайних випадках, як у стані необхідної оборони, коли самоуправство було лише засобом захисту проти неправомірного нападу, спрямованого проти особи чи її майна. З цього приводу Ульпіан наводить записане Касієм правило «*vim vi repellere licet*», тобто насильство дозволено відбивати силою – і додає, що воно прирівнюється до приписів природного права (*naturae comparatur*). Тобто, самозахист як самоуправне відбивання від насилля, яке загрожувало порушенням права особи дозволявся: проти насилля застосовували силу і таким чином попереджували порушення права. При цьому засоби захисту мали відповідати характеру нападу і не повинні були перевищувати межі самооборони. Самозахист допускався також і в тих випадках, коли необхідно було вчинити невідкладні дії проти порушника. Наприклад, коли боржник, не сплативши боргу, намагався втекти, то кредитору дозволялося затримати його і силою змусити заплатити борг [2, с. 56-57].

Разом з тим, недозволене самоуправство мало негативні наслідки. Наприклад, якщо кредитор самовільно захопив речі боржника для задоволення своїх вимог, то він не лише мав їх повернути, а й втрачав право вимоги до боржника.

Поступово органи державної влади беруть у свої руки розв'язання відповідних справ, що сприяло зникненню варварського способу захисту прав. Єдиним засобом захисту прав громадян стало цивільне судочинство. Але в деяких випадках могло зберігатися безкарне самоуправство, хоча такі випадки були перелічені у Законах XII таблиць.

В літературі є недостатньо інформації про стародавній порядок переслідування осіб, які порушували інтереси держави, і про порядок розгляду державними органами спорів між окремими особами. Тим більше, що особливих

судових органів і спеціального порядку розгляду цивільних справ у цей період не було. Спочатку втручання державних органів (насамперед, царів – рексів) мало місце лише в тих випадках, коли сторони самі визнавали їх в якості арбітрів чи обраних суддів і просили вирішити суперечку або визначити, яким має бути відшкодування, яке відповідач був зобов'язаний виплатити потерпілій стороні замість помсти. Пізніше сформувався звичай, за яким царі виконували роль судді у будь-якій вагомій суперечці, що виникала у Римі. Вони також слідували за виконанням судового рішення [1, с. 58; 5, с. 33].

Так почав створюватися і формуватися цивільний процес. Хоча ця процедура була досить тривалою. Довгий час право в Римі захищалося лише тоді, коли органи держави встановлювали для даної категорії справ можливість подання позову. Якщо не встановлено позову – немає можливості захищати порушені чи оспорювані права.

Здійснення судочинства у Римі відбувалося у формах легісакційного, формулярного та екстраординарного процесу, які історично змінювали один одного. Незважаючи на їх значні відмінності, варто відмітити змагальний характер процесу, що передбачає високий рівень активності сторін-учасників. Разом з тим, римському приватному праву в частині судочинства було характерним встановлення обмежувальних рамок цієї активності з боку держави незалежно від історичного періоду. Така особливість процесуального розгляду призвела до природної еволюції складних та жорстких процесуальних форм у більш гнучкі та простіші. Таким чином, можна сказати, що судоустрій Стародавнього Риму постійно трансформувався, поступово відбувся значний розвиток юридичної техніки, що закономірно призвів до зміни однієї форми процесу на іншу, більш прогресивну. Крім того, характеристика окремих процесуальних особливостей різних видів процесу Стародавнього Риму дозволила простежити зміни у відносинах окремої особи з державою, що дозволяє оцінити рівень розвитку Римської держави у різні періоди історичного розвитку.

Список використаних джерел:

1. Покровский И. А. История римского права / А.Д. Рудоквас (вступ. ст., пер.с лат., науч. ред.и примеч.). — Изд. испр., с изм. — СПб. : Издательско-торговый дом "Летний Сад", 1999. — 533 с.
2. Основи римського приватного права / За ред. В.І.Борисової. Л.М. Баранової. — Х.: Право, 2008. — 224 с.
3. Коптев А.В. Римское право в архаическую эпоху / А.В. Коптев. — М., 1997. — 16 с.
4. Орач Є. М., Тищик Б. Й. Основи римського приватного права: Курс лекцій / Львівський держ. ун-т ім. Івана Франка. — К. : Юрінком Інтер, 2000. — 272 с.
5. Новицкий И. Б. Основы римского гражданского права. — М: Юридическая литература, 1972. — 296 с.